

La regularització dels textos vuitcentistes espanyols

View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to you by CORE

provided by R

I. Introducció: una ullada al passat

Sucedió, pues, que yendo por una calle alzó los ojos don Quijote y vio escrito sobre una puerta, con letras muy grandes: «Aquí se imprimen libros», de lo que se contentó mucho, porque hasta entonces no había visto imprenta alguna y deseaba saber cómo fuese. Entró dentro, con todo su acompañamiento, y vio tirar en una parte, corregir en otra, componer en esta, enmendar en aquella, y, finalmente, toda aquella máquina que en las empressas grandes se muestra. (Cervantes, 1998: 1142-1143)

Aquesta impremta que don Quixot troba tot passejant per Barcelona possiblement era la de Sebastià de Cormellas (Pontón, 2014: 11), que igual que la de Juan de la Cuesta a Madrid — que és la que es va encarregar de l'edició *princeps* d'*El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha* (1605) —, així com totes les impremtes del segle XVII, presentaven uns criteris ortogràfics que depenien del gust de l'impressor. A propòsit d'aquest punt, Rico afirma:

Téngase en cuenta que cuando menos hasta el siglo XVIII, en España como en el resto de Europa, la grafía y la puntuación de un libro era incumbencia del impresor, no del autor, y para la mayoría de los escritores ambas toleraban tanta variación como podía (o puede hoy) haberla entre los múltiples dibujos individuales de una misma letra del alfabeto, sin más limitación que la inteligibilidad. La ortografía era tan libre como la caligrafía, en el bien entendido de que no sólo era ortografía lo que hoy designamos como tal, sino asimismo la opción entre las pequeñas oscilaciones fonéticas y morfológicas propias de la lengua de la época. (2013: 255-256)

II. La tasca de l'Academia de la Lengua Española

Per posar una mica d'ordre a l'anarquia gramatical i ortogràfica que havien deixat els Àustries, Felip V, encara que amb els recels dels seus assessors, funda el 1714 una institució, la Real Academia de la Lengua Española, a la qual li encarrega, seguint el model francès, un diccionari, el *Diccionario de Autoridades*, perquè reguli el garbuix gramatical que imperava en els escrits anteriors al Neoclassicisme:

Su ambición [la del rey] consistió en que nuestra lengua pudiera disponer de un inventario fidedigno, como el que ya tenían otros idiomas, para restablecer el prestigio exterior del castellano, muy mermado con la decadencia política, y para fijarlo. (Lázaro Carreter, 1972: 20)

El primer volum comença a preparar-se el 1714, però no veu la llum fins el 1726, dotze anys més tard. Després vindran el segon (1729), el tercer (1732), el quart (1734), el cinquè (1737) i el sisè (1739), que sortiran d'una manera més regular.¹

Enllestit ja el *Diccionario*, apareix l'*Orthographia Española* (1741), que coneix diverses edicions al segle XVIII (1741, 1754, 1763, 1770, 1775, 1779, 1792, 1795), per bé que només incorporen modificacions substancials respecte a la primera edició la de 1754 i 1763.

L'objectiu de la primera ortografia, la de 1741, era regular el caos ortogràfic de la llengua, responent al lema de la institució que l'editava: «Limpia, fija y da esplendor». Per aquesta raó al prefaci es justifica el propòsit d'aquesta magna empresa i s'aclareixen els principis que guiaran la racionalitat del projecte, que no seran altres que els de la pronúncia, l'origen i l'ús:

Mirando los españoles su lengua como propia, y como emancipada de la latina, empezaron también a separarse de ella en el modo de pronunciarla y en el modo de escribirla, y como esta separación se hizo sin más ley ni ordenanza que el particular juicio y dirección de cada uno, no pudo evitarse la variedad en lo escrito de unas mismas voces según los dictámenes particulares por falta de la segura y uniforme regla, y muchas veces una misma voz escrita por el mismo su-

1. Per conèixer les vicissituds per les quals va passar el *Diccionario de Autoridades* resulta d'obligada consulta LÁZARO CARRETER (1972).

jeto en el mismo libro y en la misma plana se encuentra expuesta y explicada con diversas letras. Debemos enmendar esta deformidad, así para evitar la común nota con que las naciones extranjeras nos zahieren, como porque, habiendo nuestra lengua subido a lo último de su perfección, es indecoroso a su hermosura que la deslustren los borrones de la tinta.

La gran dificultad está en hallar el hilo de oro que guíe con seguridad en un laberinto de tan extendida confusión en tan inmenso número de voces y diversidad en el modo de escribir, y en disponer reglas ciertas, universales y claras que todos puedan entender con facilidad y por las cuales todos se puedan guiar.

Tres principios o tres raíces pueden servir a la construcción y disposición de las reglas de ortografía. Estos son la pronunciación, el origen y el uso. (RAE, 1741: 91-93)

Al 1754 es fa una segona edició de l'*Orthographia Española*, que apareix amb el nom d'*Ortografía de la lengua castellana. Nueva edición corregida y aumentada*, on se suprimeixen els dígrafs «th» i «ph», com es veu al propi títol, es fixen les 28 lletres de l'abecedari (independentzant la «ch» i la «ll», i afegint la «ñ»), etc. Com s'indica al pròleg, es va aprofitar que l'edició de 1741 estava exhaurida per fer-ne una revisió i actualització.

La tercera impressió de l'*Ortografía* apareix el 1763: «Volvió la Academia a examinar y corregir este tratado [el de 1754], y señaladamente las reglas de los acentos, que se redujeron y variaron como pareció conveniente para hacerlas más claras y comprensibles» (RAE, 1815: X-XI). Se suprimeix la -ss-, s'amplia la llista d'abreviatures, i poca cosa més en aquesta edició. Aquesta mateixa tònica, de petites modificacions, segueixen les edicions de 1770, 1775, 1779 i 1792: «Procuró la Academia perfeccionar este tratado [el de 1763] omitiendo alguna regla, variando algunas de las advertencias de las anteriores y aumentando la lista de voces de dudosa ortografía» (RAE, 1815: XII).

A més a més del *Diccionario de Autoridades* i l'*Ortografía de la lengua castellana*, l'Academia publica el 1771 la *Gramática de la lengua castellana*, de la qual el segle XVIII veurà quatre edicions (1771, 1772, 1781, 1796), i un *Diccionario de la lengua castellana*, en un sol volum, publicat per primera vegada el 1780 i reeditat el 1783 i 1791.

Amb tot aquest bastiment —és a dir, amb un *Diccionario de Autoridades*, una ortografia, una gramàtica i un diccionari d'ús—, la llen-

gua espanyola entra ben reforçada i unificada al segle XIX, un segle que s'encetarà amb importants modificacions ortogràfiques al *Diccionario de Autoridades* de 1803 (Gutiérrez Ordóñez, 2013: 244), i amb una profunda i acurada revisió dels criteris gramaticals de l'*Ortografía de la lengua castellana*, de 1815. A la mateixa portada s'indica: «Octava edición notablemente reformada y corregida». Entre algunes de les modificacions destaquen: supressió de la «h» en el grup «ch» amb valor de /k/: *christiano* per *cristiano*; supressió de «x» amb el so «g/j»: *dixo* per *dijo*; fixació sistemàtica del fonema /k/ davant de vocal: *ca, co, cu, que, qui*; fixació sistemàtica del fonema /g/ davant de vocal: *ga, go, gu, güe, güi, ge, gi*; substitució de la semivocal o semiconsonant «y» per «i» en els diftongs interns: *ayre* per *aire*; supressió d'alguns grups consonàntics per simplificació: *sustancia, oscuro*, etc.:

Por consecuencia de las reformas adoptadas ha sido necesario alterar y corregir casi todo este tratado simplificando sus reglas, minorando las excepciones y omitiendo toda erudición para hacer más fácil la enseñanza de su doctrina y no sobrecargar inútilmente la memoria de los jóvenes que la aprenden (RAE, 1815: XVIII)

Malgrat aquest objectiu de simplificació que s'havia proposat l'Academia i que volia reflectir en aquesta *Ortografía* revisada, el sistema ortogràfic i gramatical espanyol resulta encara massa complex i, de vegades, arbitrari. Per aquesta raó, el 1843 l'Academia Literaria y Científica de Profesores de Instrucción Primaria, una associació madrilenya de mestres, pren la iniciativa de crear un sistema ortogràfic basat exclusivament en la pronúncia. Es crea un enrenou de magnituds considerables fins a l'extrem que ha d'intervenir directament la reina, Isabel II, proclamant una Reial Ordre, amb data de 25 d'abril de 1844, per la qual s'imposen a les escoles les normes ortogràfiques dictades per la Real Academia Española, l'única institució reconeguda i autoritzada en matèria lingüística. Per tal de fer efectiva aquesta disposició isabelina, la RAE publica el *Prontuario de ortografía de la lengua castellana, dispuesto de Real Orden para el uso de las escuelas públicas*. Era la primera vegada a la història que s'imposava a les escoles un text obligatori:

De un modo general, el texto único solo fue implantado, y para el bachillerato, durante la dictadura de Primo de Rivera, en 1926. Sin

embargo, pueden citarse materias en la enseñanza de primaria en las que, dentro del sistema de listas, se estableció, durante un cierto tiempo, un texto único. Tal es el caso del *Prontuario de ortografía*, publicado por la Real Academia Española, declarado libro de texto obligatorio en 1844, de la Gramática de la misma institución, en 1854. (Viñao, 2001: 312)

El *Prontuario* va tenir 13 edicions, la darrera el 1866. Quatre anys més tard, el 1870, s'inicia la publicació del *Prontuario de ortografía de la lengua castellana en preguntas y respuestas*, de la qual es van fer 31 edicions, l'última el 1931.²

En la novena edició de la *Gramática* (1870) i en la següent (1890) es fixen les normes d'accentuació que estaran vigents fins 1952, moment en què Julio Casares rep l'encàrrec de redactar *Nuevas normas de prosodia y ortografía* para «examinar los casos más frecuentes de acentuación vacilante o contradictoria y proponer nuevas soluciones. Sin complicar el sistema ortográfico vigente» (1952: 371). Aquestes normes són el resultat de l'informe que Casares presenta davant la Junta de l'Academia el 8 de novembre de 1951, titulat «Problemas de prosodia y ortografía en el Diccionario y en la Gramática». Aquestes normes tenen caràcter potestatiu a partir de l'1 de setembre de 1952 i, a partir de l'1 de gener de 1959, es converteixen en obligatòries (Palomo Olmos, 1992: 173).³

La intensa tasca de la Real Academia per acabar de fixar la llengua al segle XIX es pot resumir en xifres: dues edicions de l'*Ortografía* (1815, 1820), molt treballada ja a les darreries del XVIII, refosa al *Prontuario* de 1844 i inclosa després a la *Gramática*; setze edicions de la *Gramática* (1854, 1858, 1862, 1864, 1865, 1866, 1867, 1870, 1874, 1878, 1880, 1883, 1885, 1888, 1890, 1895), i deu edicions del *Diccionario* (1803, 1817, 1822, 1832, 1837, 1843, 1852, 1869, 1884, 1899). Així, doncs, al segle XIX la llengua espanyola ja està ben regulada i modernitzada, i el seu aspecte (tret de l'accentuació, la puntuació i alguna vacil·lació ortogràfica) serà molt semblant a la que heretaran els parlants i lectors del segle XX i XXI.

2. Les tres darreres edicions d'aquest *Prontuario* van substituir l'expressió «lengua castellana» del títol per «lengua española».

3. Sobre l'origen d'aquestes *Nuevas normas de prosodia y ortografía* i la seva polèmica als països de l'Amèrica Llatina, *vid.* Esteve SERRANO (1982: 100-102).

La pregunta que ens aborda ara és: ¿aquestes modificacions ortogràfiques s'incorporaven amb immediatesa a les edicions de llibres i a les publicacions periòdiques? Aquesta qüestió ens suggereix al mateix temps unes altres preguntes que convé primer escatir:

1. Què passa amb les reedicions de textos clàssics que es fan abans i després de les reformes ortogràfiques més significatives (1754, 1763 i, especialment, 1815)?
2. Les primeres edicions posteriors a aquestes reformes s'hi adequen?
3. Quins criteris segueixen els autors d'edicions crítiques actualment quan reediten un text del segle XIX?
4. Com citen els estudiosos o assagistes en remetre's a textos de fa tres segles?

III. L'edició de textos pre i post reformistes

Per esbrinar el comportament del món editorial respecte de les reformes ortogràfiques instaurades per la Real Academia Española al llarg dels segles, necessitava un text clàssic que fluís com a mínim al llarg de 300 anys i comptés amb diverses reedicions per tal de veure les possibles adaptacions a les noves ortografies. Res semblava més adient que un text tan castís i universal com el *Quixot*, el qual ens permetia no només de veure com actuaven les editorials nacionals al llarg d'aquest ample període, sinó també les editorials estrangeres que editaven en espanyol (deixem de banda en aquesta anàlisi les traduccions, per raons òbvies).

Per fer aquest estudi he seleccionat quinze edicions del *Quixot*, des del 1605, moment en què apareix la *princeps*, fins a 1900, tenint en compte especialment les anteriors i posteriors a les reformes ortogràfiques. Aquestes són: 1605 (Madrid, Juan de la Cuesta), 1674 (Madrid, Andrés García de la Iglesia), 1719 (Amberes, Henrico i Cornelio Verdussen), 1735 (Madrid, Antonio Sanz), 1744 (La Haia, P. Gosse i A. Moetjens), 1765 (Madrid, Manuel Martín), 1780 (Madrid, RAE, Joaquin Ibarra), 1782 (Madrid, RAE, Joaquin Ibarra), 1820 (Madrid, RAE, Salvador Sánchez), 1827 (París, Julio Didot), 1833 (Madrid, E.

Aguado), 1836 (Leipzig, Federico Fleischer), 1839 (Barcelona, Imprenta Bergues i Cia), 1881 (Barcelona, Administración Nueva de San Francisco), 1900 (Madrid, Saturnino Calleja).

La col·lecció d'aquestes edicions ens permet extreure les següents observacions:

1. Entre la primera edició, de 1605, i la darrera del segle XVII (1674) es mantenen les mateixes variacions ortogràfiques: *viuia, lança, rozin, bazienda, calças, honraua, passaua, quarenta*, etcètera. No hi ha hagut cap evolució o modificació en els setanta anys que separen una de l'altra.
2. La primera edició del segle XVIII és una reimpressió feta a Ambers d'una edició de 1697. Malgrat que data de 1719, quan ja fa cinc anys que s'ha creat la Real Academia Española, aquesta entitat no ha tret encara cap normativa i, per tant, presenta els mateixos trets arcaïtzants que les del segle anterior: *lança, rozin, quarenta, dexa, passava, dezir*, etc.
3. Edició de 1735, Antonio Sanz, Madrid. L'Academia no ha tret encara la seva *Orthographia*, però sí quatre volums del *Diccionario de Autoridades*. En aquesta edició encara s'observen molts trets arcaïtzants (*dexa, passava, quarenta*), però elimina, per exemple, la «ç» (*lanza, calzas*) o sistematitza l'ús de «c» davant de «e, i» en lloc de «z» (*rocin, hacienda, decir*).
4. Trenta anys més tard, la impremta de Manuel Martín treu la seva edició de 1765. Sorpren veure que malgrat les dues edicions de l'*Ortografía* de l'Academia (1754 i 1763), el text presenta els mateixos trets ortogràfics que els de l'edició que anteriorment hem assenyalat: *exercicio, passava, quarenta*, etcètera, juntament amb l'essa alta, present a totes les edicions del *Quixot* que hem vist fins ara. Això pot tenir una certa explicació, i és que es presenta com a "Nueva edición repartida en cuatro tomos en octavo para la mayor comodidad, corregida e ilustrada con cuarenta y cuatro estampas, añadida la vida de su autor, escrita por don Gregorio Mayans y Siscar, bibliotecario del Rey N. S.". Cal assenyalar també que la Licencia del Consejo ve signada pel secretari José Antonio de la Yárza amb data de 13 de desembre de 1761.

5. El 1780 la RAE imprimeix a la impremta de Joaquin Ibarra una nova edició del *Quixot*. Efectivament, el text presenta una ortografia molt semblant a l'actual per bé que difereix en l'accentuació i on encara perviu algun tret arcaïtzant, com l'ús de la lletra «x» amb so «g, j» (*exercicio, Quixote, enxuto*), la grafia «qu-» per «cu» (*quarenta*) o el circumflex (*complexion*), trets aquests que corregirà i farà desaparèixer l'*Ortografía* de 1815.
6. En entrar al segle XIX la reforma ortogràfica ja s'ha completat. L'*Ortografía* de 1815 s'ha encarregat d'esborrar els trets arcaïtzants i unificar i simplificar els sons. Així, a l'edició de la RAE del *Quixot* de 1820 trobem: *ejercicio, cuarenta, complexion*, etc., és a dir, una ortografia idèntica a l'actual. Només quedava pendent el tema de l'accentuació que es modernitzarà més endavant. I aquesta ortografia que trobem aquí és la mateixa que apareix a les edicions posteriors que hem analitzat, tant nacionals (Madrid, Barcelona) com estrangeres (París, Leipzig).

Això significa que l'ortografia de la llengua espanyola va evolucionant al llarg del segle XVIII i la fixació definitiva (o pràcticament definitiva) es produeix a la primera vintena del segle XIX.

IV. Edició al segle XIX

La següent qüestió que ens plantejaven era si les primeres edicions dels textos del XIX s'acomodaven a les reformes ortogràfiques de 1815.

Si insisteixo en les primeres edicions és perquè ja sabem d'entrada que les reedicions poden mantenir trets no modernitzants, ja que els impressors moltes vegades mantenen els mateixos models per diverses edicions, sense tenir en compte les reformes ortogràfiques de la RAE, que, per altra banda, no han estat obligatòries fins al 1959.

Un exemple d'això que acabo de dir el trobem a l'anònim *Saynete nuevo. El casamiento desigual*, publicat a València el 1811 per José Ferrer de Orga i el 1816 per la Impremta de Estevan. En teoria, l'edició de 1816 hauria d'haver recollit les modificacions ortogràfi-

ques de l'*Ortografia* de 1815, però no només no les recull, sinó que el text que ofereix és idèntic al de 1811, i casualment presenta tot l'aspecte dels entremesos editats a mitjan segle XVIII. Només cal fixar-se en l'escriptura de *dixere*, *linage*, *muger*, *bayles*, etc., variants ortogràfiques ja en desús en les noves edicions de començament de segle.

Això que ja passava en reedicions de textos i autors anteriors al XIX no sol donar-se en textos i autors contemporanis. A tall d'exemple, veiem que en 1803 la Impremta de Benito Cano edita el sainet *Manolo* de don Ramón de la Cruz, on apareix *esquadron*, *qual*, *quatro*, que s'actualitzen a la posterior edició feta a València el 1822 per Ildefons Mompí: *escuadron*, *cual*, *cuatro*.

He fet una selecció de textos de diverses dècades del XIX i de diversos gèneres (prosa, poesia, teatre i textos periodístics). En total 44 textos, un per cada gènere i per cada dècada entre 1800 i 1900.⁴ Aquests exemples ens han permès veure que entrant al segle XIX, la llengua espanyola ja està fixada, i serà l'*Ortografia* de 1815 la que marca un abans i un després. Per exemple:

1. En prosa: A *Los enredos de un lugar*, de Fernando Gutiérrez de Vegas, de 1800 trobem: *quatrocientas*, *traxola*, *trabido*, *quentas*, *quarto*, *alexó*, *personages*, *quales*, o a la *Presentación del autor del Diccionario crítico-burlesco*, de Bartolomé José Gallardo, de 1812: *prohiven*, *magestad*, *heróyca*, *estrañaba*. La resta de textos posteriors a 1815 han regularitzat la seva ortografia, i tret d'alguna vacil·lació puntual, i la puntuació i accentuació, aspectes aquests que seran modernitzats al segle XX, presenten un aspecte formal semblant a l'actual.
2. Pel que fa al teatre, he agafat dos textos d'abans de les reformes ortogràfiques de 1815 i podem observar que, per exemple, només a la primera pàgina d'*El sí de las niñas*, de Moratín, de 1806, hi ha trets arcaïtzants com la «s» líquida (*Scena I*), la «x» amb valor de «j» (*Guadalaxara*) o la «qu-» inicial en paraules com *quatro* o *quarto*. I el mateix podem dir del preromàntic Martínez de la Rosa, que a *La viuda de Padilla* (1812) encara

4. Els textos que s'han fet servir per aquest estudi apareixen citats a l'Annex.

ens ofereix paraules com *scena*, *mensagero* o *quando*. La resta de textos, excepte el del Duque de Rivas, *Don Álvaro o la fuerza del sino* (1835), que presenta alguna vacil·lació (a la mateixa pàgina, per exemple, escriu indistintament *enzele* y *encelar* o *gargüero*), no ofereix grans diferències respecte a les edicions posteriors.

3. Curiosament, els textos de poesia que he seleccionat, si bé s'acomoden al que he estat assenyalant fins ara, són els que semblen presentar més vacil·lacions ortogràfiques. Per una banda, trobem els anteriors a 1815: *L'Oda en elogio de la Marina Española* de Maria Rosa Gàlvez (1806), que ens ofereix variants com: *fixan*, *Oceáno* (amb doble «c» i desplaçament accentual per motius de rima) o *silvido*. La «qu-» (*qual*, *quando*, etc.) se'ns presenta de manera sistemàtica al llarg poema de Meléndez Valdés *España a su rey José Napoleón I*, de 1811. A partir d'aquesta data, només trobem alternances gràfiques, per exemple, *bagel* en el text de Nicasio Gallego de 1819, o *agoviado* en el de 1884 de Rosalía de Castro. Val a dir que són nombrosos els llistats de paraules de grafia complicada que acompanyen les ortografies i gramàtiques espanyoles. Aquests dubtes solen estar relacionats amb l'ús de la «g/j», de la «b/v», de la «s/x» o de la presència o absència de «h».
4. El mateix que hem vist als altres gèneres ho trobem a les publicacions periòdiques (diaris i revistes). Només a la primera pàgina del *Semanario de Zaragoza*, de 1800, localitzem *obgetos*, *quanto*, *expectadores*, *qual*, *embidia*; o a una pàgina de la *Gazeta de Madrid*, de 1808: *hai*, *gazeta*, *Rei*, *auxíliar*, *quarto*, *dexado*, *quanto*, *extrangeros*, ortografies que no apareixen en textos posteriors on només podem trobar de forma esporàdica alternances o dubtes entre paraules de so similiar però de diferent grafia: *esplicitas* o *esponer* (*El Duende Homeopático*, 1850), *esperimentó* o *esterno* (*El Contemporáneo*, 1860), *enagenados* (*La Vanguardia*, 1881).

V. Actuals edicions crítiques de textos del XIX

La tercera qüestió que ens havíem formulat feia referència als criteris que actualment segueixen els autors d'edicions crítiques quan reediten un text del segle XIX. La resposta és molt senzilla, tenint en compte que el gruix dels textos vuitcentistes estan pràcticament normalitzats, gràcies a la tasca de l'Acadèmia al segle XVIII i començaments del XIX. Entrant en la segona dècada d'aquest darrer segle només s'aprecien vacil·lacions en mots d'escriptura dubtosa, i en una accentuació i puntuació que no es correspon ben bé amb la moderna, com hem vist fins ara.

Per verificar aquesta afirmació, que inicialment se'ns presentava en forma d'hipòtesi, he consultat diversos textos del XIX de diferents editorials modernes per veure com es comportaven els editors. Les editorials crítiques —com Cátedra, Clásicos Castalia, Crítica i Clásicos Universales Planeta— i no tan crítiques —com Bruguera o Austral— ens han mostrat que la norma general en l'edició de textos vuitcentistes és la modernització absoluta de la puntuació i l'ortografia, seguint sempre les darreres versions ortogràfiques i gramaticals marcades per l'Acadèmia, és a dir, les vigents en el moment de fer l'estudi crític o la fixació textual. Així, per exemple, s'edita avui dia, segle XXI, seguint els criteris de la darrera ortografia de la RAE, en aquest cas la panhispànica *Ortografía de la lengua española*, apareguda el 2010, sense l'accentuació de *solo* amb valor adverbial ni dels pronoms demostratius *este, ese, aquel*.

I aquesta tabula rasa que s'aplica a la narrativa llarga o curta, al teatre en prosa, als articles periodístics o als assaigs, només es pot obviar en els casos de poesia o teatre en vers, on les exigències de la rima i la mètrica ens poden «obligar» a respectar una accentuació no normativa o una determinada grafia original sempre amb valor fonètic o morfològic. Veiem uns exemples.

A *El estudiante de Salamanca* (1840), d'Espronceda, llarg poema de 1704 versos, editat per Robert Marrast a Clásicos Castalia (1992) trobem el següent fragment:

Y el horizonte ilumina,
pura virgen solitaria,
y en su blanca luz *süarve*

el cielo y la tierra baña. (v. 187-191)

L'editor, encertadament, si vol respectar les 8 síl·labes de l'estrofa castellana, no té més remei que escriure *süave* amb dièresi per evitar el diftong, malgrat no ser una grafia acceptada enlloc. I el mateix passa al vers 1269, on ha d'escriure *rüido*, també amb dièresi, per mantenir una paraula trisíl·laba i un vers endecasíl·lab:

Y aquel extraño y único *rüido*
que de aquella mansión los ecos llena,
en el suelo y los techos repetido,
en su profunda soledad resuena [...]
(v. 1269-1272)

Justament el fenomen contrari, el de forçar diftongs per motius de mètrica o rima, ens apareix a un text tan clàssic i conegut com el *Don Juan Tenorio* (1844), de Zorrilla, en l'edició preparada per Luis Fernández Cifuentes per la barcelonina editorial Crítica (1993):

CENTELLAS: Sí, Cristóforo.
¿Cuándo aquí, sin mi presencia,
tuvieron lugar las *orgías*
que han hecho raya en la época.
(v. 259-262)

L'única manera que el vers 261 sigui octosíl·lab és que *orgías* no sigui trisíl·laba, sinó bisíl·laba (*orgias*).

El mateix succeeix al següent exemple, on la rima de la redondilla castellana ens porta a forçar la fonètica, i fer rimar *homilia* i *familia* :

DON JUAN: ¡Eh! Ya salimos del paso:
y no hay que extrañar la *homilia*;
son pláticas de *familia*,
de las que nunca hice caso.
(v. 800-803)

I un darrer cas que mereix ser comentat és el següent:

PASCUAL: No lo hablo por *vos*,
que aunque sois un calavera
tenéis la alma bien entera

y reñís bien, ivoto a *bríos!*
(v. 940-943)

Aquesta redondilla castellana presenta dues particularitats. La primera, l'article femení de *la alma*, que, com assenyala l'editor no és d'ús freqüent però facilita la mesura del vers, i, la segona, el que crec que és una errada per ultracorrecció d'algun corrector editorial, que és aquest *bríos*. Es pot veure ràpidament que no ha de ser *bríos*, sinó *brios*, i el més curiós del cas és que, malgrat el que diu el text, l'editor a peu de pàgina assenyala: «Aquí monosílabo por necesidades de la rima com *vos*. El manuscrito incluso acentúa *bríos*», que no hauria d'accentuar-se justament per ser monosíl·lab.

Com veiem, doncs, únicament en el cas del vers l'editor actual pot allunyar-se de la normativa acadèmica per l'encotillament propi del gènere poètic; en la resta de gèneres literaris la modernització és absoluta i unànime.

VI. La citació de textos del XIX

Per respondre la darrera qüestió que havíem plantejat: com citen els estudiosos textos que no disposen d'una edició recent, hem consultat diversos manuals de literatura.

La tònica general és citar per edicions modernes i d'editorials contrastades. En els casos en què no existeixin edicions crítiques modernes, la norma que impera és la de l'actualització i modernització dels textos.

VII. Conclusions

1. El procés de regularització de la llengua espanyola comença amb la creació de la Real Academia de la Lengua Española i s'estén al llarg del segle XVIII i començaments del XIX.

2. 1815 és la data clau que marca un abans i un després en la fixació ortogràfica, ja que a l'*Ortografía* d'aquest any ja s'estableixen els paràmetres que es mantindran vigents fins avui dia, excepte pel que fa a la puntuació i accentuació, que es determinen a començament del XX.

3. Les variants ortogràfiques que trobem després d'aquesta data, 1815, només són el resultat de les vacil·lacions de mots que tenen un sol so i doble grafia: s/x, g/j, h/Ø, b/v.

4. Les editorials adapten les normes ortogràfiques amb rapidesa i les edicions es fan sempre en funció de l'ortografia vigent.

5. Pel que fa a l'edició actual de textos vuitcentistes, impera la modernització més absoluta en tots els gèneres, excepte en poesia o teatre en vers, on la mètrica o la rima poden condicionar una grafia no normativa.

VIII. Bibliografia

- CERVANTES, Miguel de (1998). *Don Quijote de la Mancha*. Barcelona: Instituto Cervantes-Crítica.
- ESTEVE SERRANO, Abraham (1982). *Estudios de teoría ortográfica del español*. Múrcia: Publicaciones del Departamento de Lingüística General y Crítica Literaria.
- GUTIÉRREZ ORDÓÑEZ, Salvador (2013). «Las ortografías de la Academia». A: *La lengua y la palabra. Trescientos años de la Real Academia Española*. Madrid: Real Academia Española, p. 244-249.
- LÁZARO CARRETER, Fernando (1972). *Crónica del Diccionario de Autoridades (1713-1740)*. Madrid: Real Academia Española.
- PALOMO OLMOS, Bienvenido (1992). «Rendimiento funcional de las nuevas normas de prosodia y ortografía de la Real Academia de la Lengua (1959)». *Cauce*, núm. 14-15, p. 171-219.
- PONTÓN, Gonzalo (2014). «Sebastián de Cormellas, mercader de libros». A: *La comedia española en la imprenta catalana*. Cuenca: Publicaciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, p. 11-29.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1741). *Orthographia Española*. Madrid: RAE.
- (1754). *Ortografía de la lengua castellana. Nueva edición corregida y aumentada*. Madrid: Imprenta de D. Gabriel Ramírez.
- (1815). *Ortografía de la lengua castellana. Nueva edición corregida y aumentada*. Madrid: Imprenta Real.
- (1952). *Nuevas normas de prosodia y ortografía*. Madrid.

- RICO, Francisco (2013). «Los *Quijotes* de la Academia». A: *La lengua y la palabra. Trescientos años de la Real Academia Española*. Madrid: Real Academia Española, p. 251-256.
- VIÑAO, Antonio (2001). «El libro escolar». A: Jesús A. Martínez (co-ord.). *Historia de la edición en España: 1836-1936*. Barcelona: Marcial Pons, p. 309-336.

IX. Annex

a) Prosa:

1800. Fernando Gutiérrez de Vegas. *Los enredos de un lugar*. Madrid: Oficina de Ruiz.
1812. Bartolomé José Gallardo. *Presentación del autor del Diccionario crítico-burlesco en el castillo de Santa Catalina de esta Plaza*. Cádiz: Imprenta Tormentaria.
1826. José Gómez Hermosilla. *Arte de hablar en prosa y en verso*. Madrid: Imprenta Real.
1836. Mariano José de Larra. *Buenas noches. Segunda carta de Fíguro a su corresponsal en París*. Madrid: Imprenta Repullés.
1842. Ramón de Mesonero Romanos. «El retrato». A: *Escenas matritenses*. Madrid: Imprenta de Yenes.
1850. Patricio de la Escosura. *La conjuración de México o los hijos de Hernán Cortés*. Mèxic: Tipografía de Torres.
1861. Fernán Caballero. *La Gaviota*. Madrid: Tipografía de don Francisco P. Mellado. (2a edició)
1878. Benito Pérez Galdós. *La familia de León Roch*. Madrid: Imprenta de la Guirnalda.
1883. Enrique Gil y Carrasco. *El señor de Membibre*. A: *Obras en prosa de don Gil y Carrasco*, vol. I. Madrid: Imprenta de la Vda e hijo de D. E. Aguado.
1890. Leopoldo Alas, Clarín. *Su único hijo*. Madrid: Librería de Fernando Fe.
1896. Juan Valera. *Juanita la Larga*. Madrid: Librería de Fernando Fe.

b) Teatre:

1806. Leandro Fernández de Moratín. *El sí de las niñas*. Madrid: Imprenta de Villalpando.
1812. Francisco Martínez de la Rosa. *La viuda de Padilla*. Madrid: la Imprenta que fue de García.
1827. Manuel Bretón de los Herreros. *Los dos sobrinos o la escuela de los parientes*. Madrid: Imprenta de don Miguel de Burgos.
1835. Ángel de Saavedra, Duque de Rivas, *Don Álvaro o la fuerza del sino*. Madrid: Imprenta de Tomás Jordán.
1841. Juan Eugenio Hartzenbusch. *Alfonso el Casto*. Madrid: Imprenta de Yenes.
1852. Miguel Agustín Príncipe, Antonio Gil de Zárate y Antonio García Gutiérrez. *La Baltasara*. Madrid: Imprenta que fue de Operarios.
1861. Antonio Altadill. *Don Jaime el Conquistador*. Barcelona: Imprenta de Luis Tasso.
1872. Antonio García Gutiérrez. *Nobleza Obliga*. Madrid: Imprenta de López Vizcaíno.
1879. Manuel Bretón de los Herreros. *El ¿qué se me da a mí?* Madrid: Establecimiento Tipográfico E. Cuesta.
1890. Francisco Flores García. *La carta de una mujer*. Madrid: Imprenta de José Rodríguez.
1900. José Echegaray. *El loco Dios*. Madrid: Florencio Fiscowich Editor.

c) Poesia:

1806. Maria Rosa Gálvez. *Oda en Elogio de la Marina Española*. Madrid: Imprenta de Repullés.
1811. Juan Melendez Valdés. *España a su rey José Napoleón I en su feliz vuelta de Francia*. Madrid: Imprenta Real.
1819. Juan Nicasio Gallego. *A la muerte de la Reina Nuestra Señora, María Isabel de Braganza. Elegía*. Madrid: Imprenta que fue de García.
1829. Alberto Lista y Aragón. *Sus mejores versos*. Madrid.
1837. Juan Arolas. *La sílfida del acueducto*. València: Imprenta de Jaime Martínez.

1851. José de Espronceda. *Poesías líricas. Obras poéticas de José de Espronceda*. París: Baudry: Librería Europea.
1861. Ramon de Campoamor. *Las Doloras*. Madrid: Establecimiento Tipográfico de Mellado.
1868. Gustavo Adolfo Bécquer. *Rimas. Obras escogidas de Gustavo A. Bécquer*. Madrid: Compañía Iberoamericana.
1884. Rosalía de Castro. *En las orillas del Sar*. Madrid: Establecimiento Tipográfico Fernando Fe.
1888. Carlos Fernández Shaw. *Tardes de abril y mayo*. Madrid: López y Cia, editores.
1897. Manuel Reina. *Rayo de Sol*. Madrid: Imprenta de los Hijos de M. G. Hernández.

d) Textos periodístics (diaris i revistes)

1800. *Semanario de Zaragoza*, 09/06/1800
1810. *La Gazeta de Madrid*, 27/07/1808
1820. *El Ciudadano despreocupado*, 01/01/1820
1830. *La Revista Española*, 07/11/1832
1840. *La Tribuna*, València, 12/01/1840
1850. *El Duende homeopático*, 01/11/1850
1860. *El Contemporáneo*, Madrid, 20/12/1860
1871. *La Ilustración Republicana Federal*, 25/06/1871
1881. *La Vanguardia*, 01/02/1881
1890. *La República*, 12/03/1890
1900. *Revista Nacional*, 01/01/1900